

הקדמה

במה אקדם ה' אכף לאלהי מרום, על כל הטובה אשר גמלני, ברחמי וברב חסדיו הגדיל והטיבני, להביא תודה בית ה' בתלת זימני זיכני והגיעני, ולהוציא לאור חוט משולש מפסקי דין ותשובות מאשר חנני. אלה וכאלה יוסף ה' עימנו, ומה אשיב כל תגמולהי עלינו, אודה ה' מאד בפי ובתוך רבים אהללנו, עד הנה עזרונו רחמיך ולא עזבונו חסדיך.

ספר זה המורכב מפסקי דין, תשובות וברורים הלכתיים בעניינים העולים תדיר על שולחן מלכים, כמעט כולו בענייני ממונות שבין אדם לחבירו ובין איש לאשתו, ותלמוד תורה כנגד כולם. כבר ציינתי בעבר את חשיבות הנושא של דיני ממונות, שיש בו שאלות רבות המתחדשות כל העת, וקיימת חשיבות רבה לדון וללבן בסוגיות אלה, למען דעת כי שם ה' נקרא על כל צעד ושעל מחלקי חיינו, וליכא מידי דלא כתיבא באורייתא, גם נושאים מחודשים, ודבר בעיתו מה טוב. והואיל ומלאכת קודש זו נכסוף נכספתי ומשכני אחרוך נרוצה, הקדשתי זמן רב לברור העניינים ולהעלותם עלי כתב, באשר פסק דין ותשובה כתובה, מצריכים ברור מקיף ומעמיק וניתוח יסודי, ולא הרי תשובה קצרה בע"פ, כהרי תשובה בכתב. וגבר עלי חסדו יתברך ביתר שאת וביתר עוז וברך חילי, כשברכה מרובה מצאתי בבית הזה ובשולחן זה, להורות דעה ולהבין שמועה, וזה חלקי מכל עמלי. זאת נחמתי בעניי, אמרתך לא שכחתי, ולולי תורתך שעשועי, אז אבדתי בעניי.

הספר נכתב באתרא הדין ובאתרא דמקדמת דנא. חלקו עוד בהיותי דיין בבית הדין לענייני ממונות שע"י הרבנות בעיר רמת-גן, וחלקו הגדול מתקופת היותי דיין בבית הדין הרבני האזורי בחיפה, ופועל אמת שפעולתו אמת היה בעזרי לאסוף כל העדרים לבאר אחת. ובזה מוסר אני מודעה רבה, שאין בפרסום הדברים עלי ספר, לא בכרך זה ולא בקודמיו, משום קביעת הלכה או הוראה למעשה, אלא אך ורק לליבון הדברים וניתוחם, לעורר לב המעיינים ולהראות מקומם, להגדיל תורה ולהאדירה. ובפרט שבספר יש עניינים רבים שלא נידונו בספרי האחרונים והפוסקים, ובודאי יש עוד לדון וללבן ולא הגעתי לשלמותן, ותפילתי להי"ת שלא תצא ח"ו תקלה מתח"י, ושלא יאמר פינו דבר שלא כרצונך.

ספר זה מורכב בחלקו משאלות שנשאלתי בעיקר בתקופה האחרונה, ומעטים מתוך רבים העליתי על הכתב, והם עניינים שסבור הייתי שיש ברכה בפרסומם, וזכות הרבים עמדה לי לא למנוע טוב מבעליו. כמו-כן הבאתי בספר תשובות ופס"ד קצרים שלא הרחבתי בהם מסיבות שונות, ועלה בדעתי שיש תועלת בפרסומם, בעיקר לאחר שנוכחתי שהן חוזרות על עצמן בשינוי, ע"כ לא השארתי אותם בסוד שיח ובסתר המדרגה. פעמים רבות שיניתי את השאלות, כדי להסיט את התשובה מהמקרה הספציפי לדין העקרוני, כדי שניתן יהיה להקיש ממנו למקרים אחרים.

זה המקום לציין כי התשובות שבספר נכתבו לשואלים רק במקרה ושני הצדדים העלו את השאלה והסכימו לקבל את הכרעתי. היו מקרים בהם השאלה נשאלה ע"י צד אחד, ולאחר שיקול דעת כי תשובתי תסייע להשכין שלום בין איש לרעהו, אפרושי מאיסורא או דררא דמצוה, העברתי תשובתי לשואל. כך גם נהגתי כאשר נשאלתי ע"י רבנים בסכסוכים שנדונו בפניהם. במקרים רבים העדפתי שלא לענות או לענות בקצרה בע"פ, והואיל והשאלות היה בהם ענין הלכתי וחידוש, כתבתי תשובתם.

ענין זה של מתן תשובה לצד אחד ללא שמיעת הצד האחר בעניינים שעל ריב,

הוזכר בתשובות קמאי ובתראי. המהר"ם פאדווה (סי' מ) נשאל בענין תביעה של רב

כנגד הקהל על שכרו, ובתחילת תשובתו כותב המהר"מ פאדווה לשואל :

"... ומ"מ הנני משיב מפני הכבוד למעלתך דרך משא ומתן ולא מגלה הכרעתי כלל, כי זה ימים מה נמניתי והייתי עם חברי לגדור עלינו גדר ולקבל עלינו שלא לענות על דברי ריבות בדיני ממונות, אם לא נהיה נדרשים משני הבעלי דינין או מן הדיינים הנבחרים משניהם, כאשר ראינו קלקלות רבות יצאו בארצנו ממדה זו שכל אחד מבעלי דינין הסתיר עצה במעמקים לשאול שאלה בהחבא, וגנב דעת הבריות, וקנה לו רב ואילן גדול לפי דעתו להתלות בה, בהראותו פסק דין מרב מה, ואמר קים-לי כפלונני, ורבו המחלוקות בישראל בין הרבנים ובין הבעלי בתים. ולזה הסכמתי לגדור מילתא..."

וסמך המהר"מ פאדווה על דברי תרומת הדשן (ח"ב סי' סב), שלא חפץ להשיב בדבר שנוגע לדיני ממונות, "וכן נהגו אבותינו לבלתי השיב אפילו דרך תשובה ושאלה בעלמא". ועי' מש"כ בתרומת הדשן ח"ב סי' רסז. וכן מוצאים אנו בתש" הריב"ש סי' קעט שכתב בחריפות כנגד רב העונה לאחר ששמע צד אחד :

"כי העונה על ריב ומשיב על דבר בטרם ישמע כל טענות שתי הכתות יחד, איולת היא לו וכלימה, יען צדיק הראשון בריבו ובא רעהו וחקרו, ויהיה המשיב צריך לסתור תשובתו הראשונה ולעזה עליו מדינה. ועוד כי מתוך תשובת המשיב ילמוד הבעל דבר לטעון טענות שיהיו בעזרו, ונמצא המשיב נעשה כעורכי הדיינים..."

וכן הובא ברד"ך (בית כב,ה) מהמרדכי תקנת הקהילות שתיקן ר"ח ממינא עם גדולי הארץ, שכל רב שיפסוק דין בלי שמיעת שני בעלי דינין ויכתוב לצד אחד דעתו, "הדיין ההוא לא ידון שום דין". אמנם במהרי"ק (סוף שורש כד) השיב לבוררים שבא הדין לפניו, אך הטיל תנאי שאם לא נבחרו משני הצדדים לכתוב הטענות ולשולחם, "שלא יועילו דברי לפסוק דין רק כנושא ונותן". ובשורש עג השיב בקצרה וציין שאין דבריו לפסק הלכה מאחר ולא שמע טענות שני הצדדים. וצי"ל דס"ל למהרי"ק דתקנת הקהילות לא היתה באופן שנשלחה אליו השאלה בהסכמת שני הצדדים, או כאשר אינו כותב פסק דין אלא בדרך של ברור הלכה תוך ציון שאינו לפסק הלכה.

היתר לתשובת הלכה בדיני ממונות מוצאים אנו במהרשד"ם בתש" (חיוור"ד סי' סא). המהרשד"ם מציין כי מן הראוי שלא להשיב בדיני ממונות עד אשר ישמע את שני הצדדים, "מ"מ להיות ענין זה אפרושי מאיסורא ענין ריבית", ראה לנכון להשיב. סיבה נוספת להיתר כתב המהרשד"ם בחחו"מ סי' קמ, בענין שנמשך ממנו מחלוקת גדולה בין שני חשובי העיר, "גם כי הדין כפי ההנחה הנזכרת הוא דבר פשוט ואין צריך לפנים, התרתי עצמי להורות הדין, כי אולי מתוך זה ישביתו מריבות וקטטות". וכן הביא סיבה נוספת בתש" בחחו"מ סי' רסז במקום שיש בזה מניעת נזק, דכיון שיש בזה משום השבת אבידה, יכול להשיב אף שלא נשאל, ומצוה על היודע לומר למזיק את דינו כדי להצילו. וכן כתב בתש" הרשב"ש (סי' תקכט) שהיא מצוה גדולה וחובה משום השבת אבידה. והיינו שיש מקום להורות אף אם לא נשאל בזה.

ובדברי הרשב"ש בתש" אחרת (סי' רל) מבואר להיתר אם הרב אינו כותב תשובתו בדרך של פסק דין אלא בדרך של שאלה ותשובה, והביא שכן נהגו הראשונים לכתוב תשובתם בכל מקום שאינו דיין בדין. וכן נראה גם מדברי הבנימין זאב בתש" (סו"ס ככו), דאע"ג דמצא משם אחד הגדולים תקנה קדמונית שכל רב הפוסק דין בדרך את"ל, שאותו רב לא יורה עוד, מ"מ כיון שראה רבנים אחרים גדולים שהשיבו על הנדון "אמר לי לבי לכתוב גם אני, ואלכה אחרי מאהבי".

תשובה מעניינת מצאתי בעבודת הגרשוני (סי' ד) שמדבריו נראה שקיים חשש שאם יכתוב הרב תשובתו, ילמד השואל כיצד לשקר את בית הדין שדן בדבר, וא"כ תצא תקלה מתחת יד המשיב; "אמנם כדי שלא להוציא ניר חלק לשואל, אמרתי להשיב לו במקצת, ואצמצם הדיבור עד שלענ"ד לא יוכלו ללמוד ממנו שקר". גם בתשובה אחרת (סי' לד) לא נמנע להשיב אף שלא היה בזה צד של אפרושי מאיסורא. וכן נקט במקום שיש בו דרא דמצוה, שלא יתבטל שידוך, והשיב את דעתו. ועיין עוד במהרש"ל בתש" (סי' כד) סיבה נוספת לכתוב תשובה בדיני ממונות, באשר הענין נוגע ליתום ואלמנה, ועדיפא לאו דידהו להאי מילתא להיות להן למליץ יושר, ואין בזה איסור כיון שאינו דיין בדבר זה.

גם השבות יעקב בתש" (סי' סד) הביא מהרמ"א בתש" (סי' קיב) שהתנצל על שהשיב בדין נחלה לאחד מבעלי הדין. והביא השבות יעקב סמוכין לדבריו ממש רבינו ואהרן הכהן ששמעו את בנות צלופחד והשיבו להם תשובה, אף שלא שמעו את הצד האחר. ועי"ז הסיק דאפשר דמותר לומר לבע"ד קוצר הדין בע"פ, וכן משמע בתש" באר עשק סי' ק, וכן יש עוד אחרונים שציידו להקל, אך דעת הכנסת הגדולה, וכן דעת השבות יעקב, לאסור, "וכל-שכן בדורות הללו שאין ידינו תקיפה לכוף לדון בדיני ישראל, יש לחוש דאם יאמר לו הדין אפילו בע"פ ויראה שלא יזכה בדיננו, ישמט עצמו מדין תורה". אמנם בח"ג סי' צט השיב תשובה בענין ריב, הואיל והדבר נגע לזילותא דתלמיד חכם שביזוהו ברבים, והוי אפרושי מאיסורא. ועיין בחוות יאיר (סי' מה) שכתב דכל איסור הקדמונים הוא דוקא כשהשואל נוגע בדבר, או כאשר נשלחו טענות הצדדים בפרטות ואריכות, וכן כאשר המשיב עונה תשובה ארוכה המתיחסת לדין המסוים ולא באופן כללי. וכן ראיתי בתש" מעיל צדקה שהשיב כאשר השואל היה בדוק מאיתו שכוונתו לדעת האמת ולא ללמוד לשקר. וכן הדין כשהשאלה נשאלה מדיין או מהדיינים שבא לפניהם הריב, עיין בתש" פני יהושע חאהע"ז סי' ד, ועיין עוד מש"כ הנצי"ב במשיב דבר (ח"ג סי' ל).

אספתי כעמיר גורנה מקצת מדעות הראשונים והאחרונים בדין זה של תשובה בענינים על ריב, הנוגעות לי למעשה דבר יום ביומו. ואל יאמר הרואה כי דעות שונות מצאנו בדבר זה, אלא מכנה משותף אחד להם. הצד השוה שבהם שעל הדיין להפעיל שיקול דעת והתבוננות לעומק, האם תשובתו תשקיט מחלוקת או תבעיר מריבה, תדריך לדרך האמת או תעות דין, תקרב או תרחק מאיסור, תאדיר תורה או תגדיל עבירה, תציל עשוק או תעשוק נגזל, סם חיים או סם המות. "אני חכמה שכנתי ערמה, ודעת מזימות אמצא". כלי הדיינים שניתנו ביד הדיין, אין הוא חופשי להפעילם בשרירות ליבו אלא ע"פ דרך זו שהתוו לנו הפוסקים, שאת מימי בארם הצלולים והזכים אנו שותים ובצילם אנו חוסים. זו גם הדרך שבה נהגתי בדברי ריבות בשעריך.

*

להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא. חובה נעימה לי להעמיד בשער התודה והברכה את הורי היקרים, אבי, מוקיר תורה ורבנן, ר' נתן הי"ו, נו"נ לגאון ר' יצחק אייזיק חבר זצ"ל, ואמי מרת חיה אסתר תחי' נו"נ לגאון בעל הזית רענן זצ"ל, על גמולם הטוב ועל שסייעו בידי לישוב באהלה של תורה. עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו. כי חיים הם למוצאייהם, ולכל בשרו מרפא.

אורך ימים בימינה ובשמאלה עושר וכבוד. אזכיר לטובה וברכה את חמי ר' אלעזר הי"ו, שתורתו קבע ומלאכתו ארעי, וחמותי מרת יפה תחי', שסייעו בידינו רבות להגדיל תורה ולהאדירה.

ועל כולנה, צופיה הליכות ביתה, רעיתי שושי תחי', שנוטלת על עצמה את עול

הבית כדי שאוכל ללמוד ולעסוק בתורת המשפט בשוב ובצלילות הדעת, ידי כידה ועשייתי כעשייתה. כה יתן ה' וכה יוסיף לילך מחיל אל חיל, לגדל בנינו ובנותינו בדרך התורה והיראה, לטוב לנו כל הימים.

ובטרם אכלה אעתיר תפילה ותחינה לאל נורא עלילה, ותערב לפניך עתירתנו כעולה וכקרבן, אנא רחום ברחמיך הרבים, השב שכינתך לציון עירך וסדר העבודה לירושלים, השיבה שופטינו כבראשונה ויועצינו כבתחילה, ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים.

צבי יהודה בן-יעקב